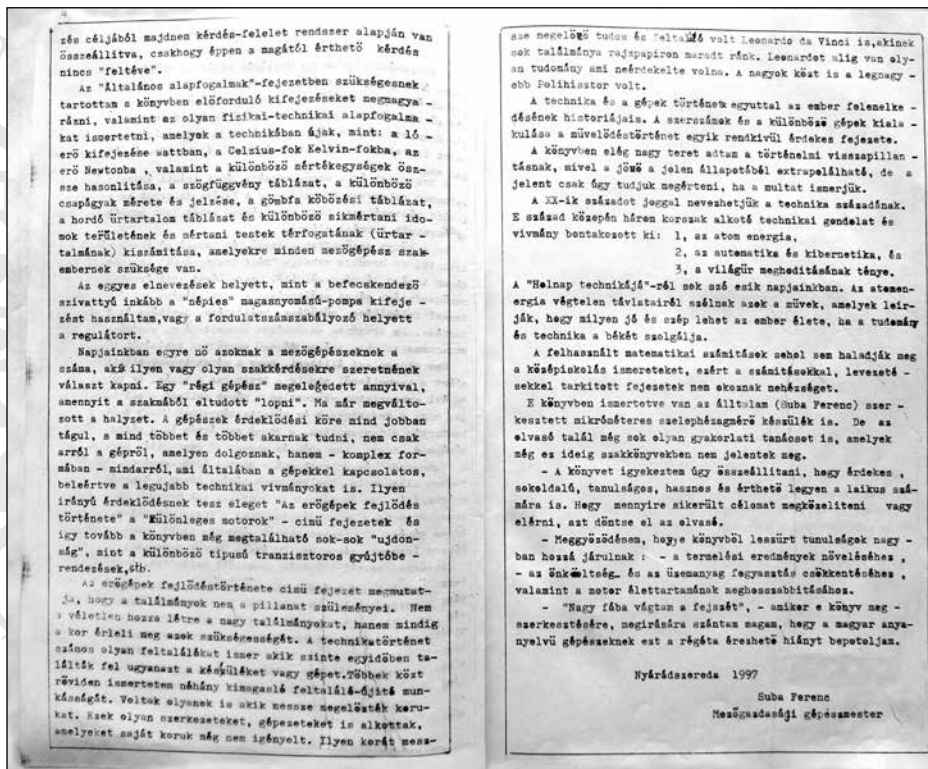

Bevezetés

Suba Ferenc írja *A mezőgazdasági gépek erőforrásai – a belsőégésű motorok* című kéziratának – „könyvének” – előszavában, az utolsó bekezdésben: „Nagy fába vágtam a fejszém, amikor e könyv megszerkesztésére, megírására szántam magam...”

1. kép. A könyv előszavának részlete

Sablonos, semmitmondó nyitó- meg záró mondat ez, megelőzi az összeállítás szempontjainak ismertetése („hogy érdekes, sokoldalú, hasznos és érthető legyen a laikus számára is”), meg a remélt eredmények sorolása („a könyvből leszúrt tanulságok nagyban hozzájárulnak a termelési eredmények növeléséhez, az önköltség és üzemanyagfogyasztás növeléséhez, valamint a motor élettartamának meghosszabbításához”). Vagyis úgy gondolom, hogy a pozitív kijelentések után, meg a „hiánypótló munka” kijelentés előtt egy „szerénységem tudatában vagyok” tartalmú üzenet fogalmazódik meg ebben a zárómondatban.

Dehát hogy is lehetne ez másképp?

Meg kell fogalmazni a *Bevezető*ben a szempontokat, le kell írni, mintegy önbeteljesítő jóslatként, a remélt eredményeket, jelzővel kell ellátni a „munkát” mint eredményt. Meg első és utolsó sorban: jelezni kell, hogy rengeteg a kétség, a mások egyetértésére számító kijelentés, a kritikát meghallgató, megfontoló és majd hasznosító szándék. Vonatkozik ez azokra, akik hónapok, évek munkájának eredményét tárják a világ szeme elé: Suba Ferencre és rám is.

Szándékom szerint a „modern, technikai világ” mindennapi tárgyi valóságának és reprezentációinak, a gépeknek a megjelenéséről, és a gépek népi környezetben, a mai vidéken megfigyelhető életútjáról szól ez a könyv. A gépek használatáról, működtetéséről alkotott, igen átfogóan technikának nevezett rendszernek, meg a közelmúlt paraszti, és ma már nem paraszti, de vidéki, és népinek nevezett világának az együttéléséről, egymásba hatolásáról, a közelmúltban már, és ma még inkább elválaszthatatlan együtteséről szeretnék írni. Felhasználom ehhez az elmúlt húsz évben szerzett terepkutatási tapasztalataimat is. Úgy adódott, hogy előbb, sajátos módon, a digitális eszközök vidéki elterjedését kutattam, erről írtam. Valójában azonban inkább az önjáró szerkezetek érdekeltek, az utóbbi években kiemelten a szocializmus korszakának egy meghatározó jelenségével, a modernizációt „mozgató” motorizációval foglalkoztam. Ezen belül egy jellegzetes falusi-vidéki gép, a traktor és az ezt működtető traktoristák megjelenésének, életmódjának, társadalmi szerepének kérdéseit vizsgáltam. Ez azt jelentette, hogy 2018-tól máig kutatási terepemen, a Nyárad-mentén több traktoristával-mezőgéppésszel-géppésszel (a megnevezésük, az önbesorolásuk korszakonként változhat) folytattam interjúzást. Egyiküknek, a fent idézett könyv szerzőjének, a traktorista, majd géppésszmester, Márkodban született, Nyárádszeredában élő Suba Ferencnek az életútját részletesen fogom bemutatni.

Írásom Hermann Bausingernek a *Népi kultúra a technika korszakában* című könyvében olvasható, a gépekhez, a technikához való viszony nálunk kevésbé vizsgált összefüggéseire alapoz. A könyvnek *Előzetes megjegyzések az új kiadáshoz* részében olvasható a következő, számomra is kiindulópontot jelentő kijelentés: „A könyvben banális példák segítségével mutattam meg, hogy a népi kultúra nem definiálható technika előtti szerveződésésként, hiszen a mindennapokban a technika-hoz fűződő »természetes« kapcsolat számtalan formájával találkozhatunk.” (Bausinger 1995: 7.)

A kiinduló kérdések tehát: a megfigyelt társadalmi-kulturális jelenségekben mi az új, mi a „technika előtti”, és miben mutatkozik, miben ragadható meg a folytonosság?

Nem lehet, és nem is ajánlatos a múlt végleges meghaladásáról, mintegy eltörléséről, zárójelbe tételéről beszélni, különösen nem a vizsgált vidéki társadalmi-kulturális környezetben. „Az a kutatás, amely egyoldalúan a népi kultúra teljesen új jellege mellett kardoskodik, csak a technikai eszközök által előhívott különlegességek katalógusát készíthetné el, ebből azonban nem jönne létre semmifajta – akárcsak közelítőleg megbízható – összkép a népi kultúrának a technika világá-

ban elfoglalt helyéről.” (Bausinger 1995: 14.) Egyáltalán nem könnyű a feladat, és mindenekelőtt, hangsúlyozza Hermann Bausinger, ki kell emelni ennek a munkának a kísérleti jellegét, hiszen a hiányosságoknak ez lehet az egyik magyarázata: „Az a tény, hogy a kísérlet új területekre vezet, talán megbocsáthatóvá teszi, hogy – mint a jegyzetek is tanúsítják – nagyon különböző anyagot dolgoztunk fel, hogy hébe-hóba megmunkálatlan építőköveket is használtunk, és hogy néhány fontos mellékösvenyt figyelmen kívül hagytunk. Így például a mágia sokrétű fogalmát alkotórészeinek beható elemzése nélkül alkalmaztuk, illetve a regressziókról és az archaikus dimenziókról szóló részekben csak felületesen érintettünk mélylélektani nézeteket és kérdéseket. Némely esetben az ilyen korlátozás figyelemfelhívó: így a technika »természetességének« hangsúlyozása ellentétben áll azzal a – néprajzban is szokásos – felfogással, mely idegenségét és veszélyességét emeli ki.” (Bausinger 1995: 15.)

Igen kedvemre való ez a kísérleti jelleget mentséggént felhozó megfogalmazás. Mert valóban ilyenkor kényszer az igen különböző empirikus tapasztalatok, anyagok felhasználása, a megmunkálatlan építőkövek, azaz a csiszolatlan, kritika alá nem vetett ötletek használata, a fontos, de fáradtságos és hosszadalmas kerülőket jelentő mellékösvenyek mellőzése. Vagyis az, amit jelen munkámról én is – joggal, de mentséget keresve – gondolok.

Írásomban részletesebben foglalkozom két olyan, igen fontos témával, amelyek a Hermann Bausinger könyvében vannak kifejtve. Ezek a népi közösségek organikusnak és organizáltak mondható jellemzői, meg a regresszió kérdése. Bausinger meglátása szerint ezek a kérdések „józan megfontolást és intenzív érdeklődést” (Bausinger 1995: 160) követelnek, én sem tehetek másképp, mint munkámban erre törekedve.

Alapvető tapasztalatunk volt már a közelmúltban is, és ez ma csak megerősödött, hogy nem uraljuk teljes mértékben technikát, hanem az a bizonyos „természetesség”, amivel túléljük a technika világának hétköznapjait, csupán a „megszokás és a kapcsolat” eredménye. Nem vagyunk szakemberek, szakpolitikusok és szakadmisztrátorok: hanem nép vagyunk, ami azt jelenti: „nem látjuk át a technikai folyamatot” (Bausinger 1995: 43), és sokszor és általában a gépek kezelése közben elbizonytalanodunk.

Ekkor tűnik fel a távolban az ördög – mert mindennek van ördöge, miért éppen a technikának, a gépeknek ne lenne? Ósrégi és ma is azonnal adódó ismerős, félelmetes vagy éppen furfanggal becsapható személy, világunk része, aki (általában fenyegető, romboló erejű) találmányait jól meghatározott szándékkal, jól megfontolt érdekből a világra szokta bocsátani.

Természetes, hogy amikor megjelennek a gépek az emberi közösségekben, akkor velük együtt jelenik meg egy specializált ördögfajzat: a gépek ördöge. „Akkor mondjuk valakiről, rendszerint csodálkozásunk kifejezésére, hogy ördöge van, ha valami rendkívüli képességet fedezünk fel benne, különösen ha valami olyasmire jön rá az illető, amiről azt hittük, nem lehet kitalálni. [...] Arra az emberre is mondják, hogy ördöge van, akinek mindene sikerül, aki mindenben csodálatosan szerencsés.”

(Nagy G. 1979: 379.) De szintén elterjedt a mágikus erővel rendelkező aktorról, a tudós emberről (tudós pásztor, jós, gyógyító) is azt képzelni, hogy „ördöge van”, azaz ördög áll a szolgálatában (Nagy I. 1982).

Az alábbi másfél száz éves, eléggé terjedős reklámszöveg az Alban-féle vetőgép előnyeit ecseteli. Olyan tudományosként formált szöveg (termési adatokat is beépít, ezeket nem idézem), amelyik nem nélkülözheti az ördögre való utalást, a fenti értelemben: ha a külföldi, nyugati gazdák a vetőgéppel sikeresebben gazdálkodnak, az az ördöggel való cimborálásnak, vagy gazdasági ismereteiknek, célszerűen megszerkesztett és használt, erőkimélő gépeiknek, meg a hazai Pató Pálokkal ellentétben „fáradhatatlan szorgalmuknak” köszönhető?

„Igen ám, mondják sokan, könnyü ott a szántóföldet ugy mivelni mint a veteményes ágyat, a hol akkora a határ, mint egy-egy valamire való tanya, s egy ember birtoka nem sokkal nagyobb egy jóra való kertnél. Azután meg nem sokkal az angliusnak mindene másforma, különb mint a mienk, mikor az mindent géppel (masinával) csinál. És ebben a feleletben van valami igaz is, okos is, csak hogy legtöbben a kik így beszélnek, ellentmondanak saját maguknak; mert tudva levő dolog, hogy minálunk a legtöbb ember idegenkedik épen azon gépek alkalmazásától, a mellyeknek az angol, német stb. boldogulását tulajdonítja. – A munkáltatók rendesen sajnálják a pénzt, mellyet be kell egyszerre fektetni gazdaságukba, ha valami jóra való gépet vásárolnak; – ezenkívül, ha vagy véletlenül, vagy többnyire ügyetlen bánás miatt valami elromlik a gépen, s a falu kovácsa, vagy épen a cigány nem tudja helyrehozni a bajt, szidják káromolják lelkét! papját, országát, nemzetségét annak a világcsalónak a ki ilyen haszontalan szerszámot kifundált, és dobják haragjoknak oktalan voltában a drága eszközt padlásra, fészerbe s fűnek fának panaszkodnak, hogy mennyire megcsalta őket ez meg amaz, figyelmeztetik, nehogy ő is így rászedesse magát, s veszik azt a minden barázdában kétszer, háromszor megtalpaló ekét, ösztökézik izzadásig. Turják vele a földet néhány ujnyira, mint épen a földnek meg a bátyámuram csinálta faekének tetszik; beleszórják a drága magot a gazda markának eszejárása s a szél lengedezése szerint, beboronálják olyan boronával, a melly semmi iránt se viseltetik több kimélettel, mint a nagy göröngyök iránt; ha eljön az aratás neki mennek vagy magok, vagy a szakmányos tótok, cséplik, nyomtatják a csűrbe hordott gabonát régi szokás szerint megfeszített ember- és lóerővel, s ha valakitől azt hallják az ujságok útján, hogy ebben meg abban az országban ilyen-olyan jól fizetett az idén a termés, összevetik a maguk termését vele, s ugy tapasztalván, hogy bizony jobban fizetett amott az idén is mint minálunk, akkor ismét járja az anglius és egyéb nemzetségek réz árgilusa, a kinek ördöge van, hogy olyan pottom országban ennyire tudja vinni: pedig nem ördöge van biz annak, hanem vannak alapos gazdasági ismeretei, célszerű, erőkimélő gépei, és fáradatlan szorgalma.” (Ds. Ls. 1855: 315.)

Az üzenet: hagyjuk az ördögöt, keressük a tudomány és technika nyújtotta ismeretekben a támogatást! Ez az üzenet pedig százötven év múlva is érvényes a közvélekedés szerint.

Valamikor az 1970-es években, egyetemi tanulmányaim során találkoztam a szaktudományos állásponttal: a huszonnegyedik órában vagyunk. Megszűnik a falu, a parasztság, a paraszti kultúra. Marad a nép, de ki az a nép, mi az a nép?

Hermann Bausingert követve ki lehet indulni abból az elképzelésből, hogy a gép és nép viszonylatrendszerben elgondolva a nép azoknak az embereknek a dinamikusan változó számú tömege, akik gépeket használva regresszíven viselkednek. Mit is jelent ez, mit értünk regresszivitás alatt – a magyarázat külön fejezetben olvasható. Kik azok, akik feltételezik, akiktől nem áll távol, akik el tudják fogadni a gondolatot, hogy a tárgyakkal lehet lelke, és a technikának lehet ördöge? A korszak pedig, a technika korszaka a nép számára (és ezt is részletesebben kifejtem majd lentebb): „a haladás regresszivitással megfertőzött világa” – szemben a felvilágosodás óta dominanciára törekvő „optimista, egyértelmű és kétségtelen haladás” világával.

Bausinger szerint ezt a világot a „technikához fűződő kapcsolat rituális magától értedődése” (Bausinger 1995: 9) jellemzi. A népi kultúra a néprajzi kutatások kezdetekor sem definiálható technika előtti szerveződésenként, a nép régóta: gép használó nép.

Ha megnézzük a ma gépeinek, a mai technikának világát, azt látjuk, hogy minden eddiginél bonyolultabb összefüggések között kell eligazodni ahhoz, hogy ismerjük, átlássuk és használjuk ennek a világnak a technikai szervezettségét, előnyeit. A jelenkorról alkotott tapasztalatok középpontjában ezekről a gépekről, erről a technikai szervezettségről, összefüggésekről szerzett ismeretek vannak. Írásomban amellet érvelek, hogy a gépek mindennapi használata közben a legnagyobb gond a gépek működtetésekor fellépő regresszió.

Erről saját tapasztalataim is vannak, és ezek sem elhanyagolhatóak, ezek is alátámasztják elképzeléseimet. Saját élettörténetemre is kell a korszakról gondolkozva, a téma kifejtése közben reflektálnom, hiszen életrajzi adat, hogy négy éves voltam, amikor elkezdődött az úrkorszak.

„1957. október 4. Megkezdődött az úrkorszak: a Szovjetunió Bajkonur űrbázisáról, a kétfokozatú R–7, illetve Szputnyik hordozórakétával elindították az első mesterséges holdat, a Szputnyik-1-et, Szergej Koroljov (1907-1966) főkonstruktor irányításával. A 83,6 kg-os, 58 cm átmérőjű Szputnyik-1-et 220-940 km magasságú pályára állították. 92 napos keringés után a légkörben elégett.” (Horváth összeáll. 2007: 4.)

Tizenöt éves voltam, amikor 1969. július 16–24. között először ember járt a Holdon, megtörtént az Apollo 11 űrrepülése. Akkor vette a család az első, Orion márkájú, fekete-fehér tévékészüléket azért, hogy mi is otthonról nézhessük a közvetítéseket.

A „tudomány és technika rohamos fejlődésének, szédületes eredményeinek” ígézetében nőttem fel. Ez volt a korszak, az ezerkilencszázötvenes-hatvanas évek legfőbb globális, mindkét társadalmi formációt, nyugatit és keletit domináló hiede-

lemrendszere: a tudomány és technika elhozza a lehető legjobb/legemberibb életet, az egyre okosabb és sokoldalúbb gépek segítségével az ember uralja, maga akarata szerint átalakítja, ami azt jelenti: könnyebbé, jobbá, szebbé, igazságosabbá teszi a világot. Tanulunk, dolgozunk, küzdünk és győztesek leszünk. A világ megváltozik, és vele mi is – vagy mi megváltozunk, és megváltoztatjuk világunkat.

Van világos cél, és lesz biztos jövő.

A kételyt, a dilemmákat és nosztalgiát felnőttként éreztem először. A világ megváltozik, és a változásnak ára van: falusi nagyszüleim, idős rokonaim sorra eltávoznak, öreg házaikat és velük együtt az istállókat, csűröket, a csordába induló, onnan érkező állatok hangjaitól megelevenedő reggelek és esték helyszíneit lebontják, átépítik, falusi mezítlásas nyaralásaim szép emlékké válnak, rokonaim, a velem egykorúak jó része mesterséget tanul, ingázik vagy városra költözik.

Felnőttként, tanulmányaim során találkoztam a szaktudományos állásponttal: a huszonnegyedik órában vagyunk. Megszűnik a falu, a parasztság, a paraszti kultúra. Marad a nép, de másodsor, sokadszor is ugyanaz a kérdés: ki az a nép, mi az a nép?

A kötet témája, kérdései hosszabb idő alatt körvonalazódtak. Azt azonban, hogy a gépekhez való viszonyom mikor vált annyira kérdésessé, hogy mások hasonló viszonyai is annyira érdekelni kezdtek, hogy vizsgálatra érdemesnek tartottam a témát, pontosan tudom. Akkor, amikor az első, 2004-ben vásárolt, First Bike márkájú mopedem vadonatúj motorja (talán „megfázott”, vagy a benzin „nem tetszett neki”) „megmakacsolta magát” és bárhogy biztattam, simogattam, gyertyát cseréltem – „nem akart” beindulni.

Legtovább, mai napig is azzal a Piaggio ZIP robogó/scooterrel való titokzatos lelki „viszonyom” készlet töprengésre, ami 2007 óta mai napig a tulajdonom – igaz, csak tíz éven keresztül szolgált becsülettel a marosvásárhelyi nagyvárosi forgalomban, mert 2017, a marosvásárhelyi szülői ház eladása óta leginkább Csíkban garázslakó.

2. kép. A Piaggio ZIP

A könyvben Herman Bausingernek a hatvanas évek elején kidolgozott, ismert fogalmaihoz, az organikus–organizált fogalompárhoz meg a regresszióhoz nyúlok vissza, ezeket helyezem a középpontba, ezeket gondolom tovább. A *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben az elterjedés, használat, hatások, gép és nép együttélés általánosabb, történeti képét vázoló. Ezt követi a saját terepemen szerzett tapasztalatok feldolgozása, a traktorista és gépészmester Suba Ferenc életútjának, könyveinek részletes bemutatása, majd eljutok a géphez organikusan kapcsolódó „jó gépész” képeinek kibontásáig, „a gép az mutuj” meghatározás értelmezéséig. Mindazok a tapasztalatok, amiket feldolgozok, beszélgetésekben bomlanak ki, fényképekben villannak fel. Sajátos módon saját tereptapasztalataim, rész kutatásaim egyetlen gép elterjedéséről és használatáról vannak: az a digitális világ központi szereplője, a számítógép. A Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kommunikáció és Közkapcsolatok szakos diákjainak nyári terepmunkái során 2008-tól (ez volt az internet vidéki, rohamos elterjedésének kezdőpillanata) évekig ez volt a kutatási témánk, ezúttal is köszönöm a diákok munkáját, esetbemutatásaik sokat segítettek a munka közben születő konklúziók megfogalmazásában. Az eredményekről a könyv utolsó, *Új kor. Új gép, új nép?* fejezetében számolok be röviden, itt is felhívva a figyelmet arra, hogy a fejezetcím végén álló kérdőjel jogosságához nem fér kétség.

Gép és nép, a vidéki géphasználat kérdéseiről végül is azért kezdtem írni, és azért alakult ki könyvemnek ez a tematizálása és szerkezete, mert Jakab Albert Zsolt és Vajda András erre biztatott, felszólított, sürgetett. Ők tudják, mi volt az, amit tőlem vártak, reméltek, és hogy végül is mennyire sikerült elképzeléseiknek megfelelnem. Bizalmukat, szakmai észrevételeiket, és természetesen alapos szerkesztői munkájukat ezúttal is köszönöm.

Nyárárdmenti, 2004-ben kezdett, különböző intenzitással folytatott terepmunkám során 2018 tavaszán, Gligor Róbert közvetítésével találkoztam Suba Ferencel, és feleségével, Irma néniével. Azóta látogatom őket, és alkalmyszerűen, különböző témákról, elsősorban Suba Ferenc traktorista és gépészmester életútjáról, könyveinek megírásáról folytatok velük ma is rögzített beszélgetéseket. Sajnos, a Covid19 járvány következtében 2020 márciusa és 2021 júniusa között igen ritkán került sor a látogatásokra. Köszönöm nekik, hogy mindig kedvesen fogadtak, kérdéseimre válaszoltak.

Terepmunka közben régebben is találkoztam Jobbágyfalván a traktorista Balogh Istvánnal és a gépész-ezermester Mezei Jánossal. Ez utóbbival több mint tizenöt éves a kapcsolatunk, mindig is szívesen látogattam, mindig is szívesen időztem műhelyében, hallgattam magyarázatait. Köszönöm nekik és az utóbbi két évben Suba Ferenc biztatására felkeresett, vadadi Kocsis Károlynak, szintén egykori traktoristának, hogy feltárták előttem a „jó gépészek” életének eseményeit, múltjuknak rejtettebb, egyéni jellemzőit.

Izsák Anikónak a szakirodalom megszerzésében nyújtott segítségével vagyok hálás. Oláh Sándornak nemcsak azt köszönöm, hogy megosztotta velem saját géphasználati tapasztalatait, hanem azt is, hogy segítségével sikerült egy tágabb

társadalmi-történeti kontextusba belehelyezni a személyi használatú, takarmánygazdálkodást segítő gépek székelyföldi megjelenésének, elterjedésének történéseit.

A könyvben kibontott témákat nem tekintem lezártaknak. Nem tekinthetem annak, hiszen nem lezárt a kutatásom sem: terepemre újra és újra visszatérek, beszélgetőtársaimmal folyamatos kapcsolatban vagyok és leszek mindaddig, amíg nekem kérdéseim, és nekik válaszaik lesznek.

